

P.J. van Koppen, H.L.G.J. Merckelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (2010) Over de rechtspsychologie. In: P.J. van Koppen, H.L.G.J. Merckelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (red.), *Reizen met mijn rechter: psychologie van het recht* (pp. 1-11). Deventer: Kluwer

Over de rechtspsychologie

Voor Dick Hessing¹

Peter J. van Koppen, Harald Merkelbach, Marko Jelacic en Jan W. de Keijser

De studie van het recht lijkt een exclusieve aangelegenheid van juristen. Maar ook psychologen hebben er veel belangstelling voor. Het recht is er immers op gericht om gedrag van mensen te beïnvloeden en binnen welomschreven kaders te doen verlopen. Rechtspsychologen zien voor hun vakgebied twee taken weggelegd: de studie van het recht als een gedragstechnologie² en de studie van gedrag dat onder invloed van het recht staat of zou moeten staan.³ Rechtsregels en de instituties die zulke regels vormen en toepassen, zijn bij uitstek mensenwerk.⁴ De psychologie houdt zich precies daarmee bezig: met mensenwerk, dat wil zeggen hoe mensen zich gedragen en welke invloeden zij daarbij ondergaan; maar ook hoe mensen vinden dat anderen zich behoren te gedragen en hoe dat kan worden bewerkstelligd. De rechtspsychologie, als tak van toegepaste psychologie, strekt zich daarom in principe uit tot het gehele juridische spectrum. Dat moge *in principe* het geval zijn, de praktijk van het rechtspsychologische onderzoek beperkt zich overwegend tot een geringer aantal rechtsgebieden en onderdelen daarvan. Die selectie is deels historisch bepaald en deels wordt zij bepaald door de vraag in het rechtsbedrijf naar rechtspsychologische expertise. Hierop komen wij straks nog kort terug.

De rechtspsychologie vertoont op een aantal punten overeenkomsten met de rechtswetenschap. Beide zijn geneigd te spreken in termen van individueel gedrag en over concrete zaken. Dat is misschien de reden waarom beide disciplines vaak goed met elkaar overweg kunnen. Maar er zijn ook redenen waarom het discours tussen recht en psychologie soms moeizamer verloopt. Het recht is in de eerste plaats een normatief systeem, waarin de centrale vraag is wat hoort en wat niet hoort en met welke procedures de juiste toestand bereikt dient te worden. De psychologie houdt zich primair bezig met descriptie: hoe het leven in elkaar steekt; hoe regels feitelijk een rol spelen in het gedrag van mensen; hoe beslissingen genomen worden en hoe dat zich verhoudt tot dat normatieve juridisch kader. Die twee perspectieven leiden soms tot misverstanden.⁵ Maar

1. We dragen dit hoofdstuk op aan onze collega en vriend Dick Hessing.

2. Crombag (1982) en Crombag (1994a).

3. Van Koppen & Hessing (1988).

4. Het is zozeer mensenwerk dat van vervanging door computers niet veel te verwachten valt. Zie daarover Crombag (1994b).

5. Zie bijvoorbeeld de discussie na het verschijnen van *Dubieuze Zaken*, die hieronder nog ter sprake komt.

de prescriptie van juristen en de descriptie van psychologen lijken op het eerste gezicht verder uit elkaar te liggen dan in werkelijkheid. Het rechtsbedrijf is niet alleen gericht op hoe een toestand behoort te zijn, maar ook met welke middelen hij kan worden bereikt. Psychologisch onderzoek laat echter met enige regelmaat zien dat met de door de juristen gebruikte middelen de beoogde toestand in het geheel niet wordt bereikt.⁶ Vaak levert dat bruikbare concrete aanwijzingen op voor verbetering van procedures binnen het rechtssysteem, of, tenminste, identificatie van psychologische valkuilen in het juridisch denken en beslissingsprocedures.

Een kleine geschiedenis

Als iemand de grondlegger van de rechtspsychologie kan worden genoemd, dan is dat William Stern (geboren als Wilhelm Louis Stern; 1871-1938).⁷ Stern was als hoogleraar verbonden aan verschillende Duitse universiteiten. Vanwege de Jodenvervolging vluchtte hij in 1933 via Nederland naar de Verenigde Staten. Daar werkte hij tot zijn dood aan Duke University. Stern kwam uit de stal van de geheugenpsycholoog Hermann Ebbinghaus. Terwijl Ebbinghaus vooral geïnteresseerd was in de algemene principes die het menselijke herinneringsvermogen sturen, had Stern de ambitie om die kennis toe te passen op getuigenverklaringen. Het onderzoeksprogramma dat hij rond de vorige eeuwwisseling formuleerde, noemde hij *Aussagepsychologie*, door Angelsaksische auteurs ook wel vertaald met *psychology of testimony*. Sterns programma had eigenlijk alle elementen die men bij moderne rechtspsychologen ook terugvindt: zo voerden Stern en zijn medewerkers laboratoriumstudies uit, waarbij proefpersonen eerst een afbeelding kregen te zien en later moesten vertellen wat zij hadden waargenomen. In sommige experimenten werden de proefpersonen daarbij blootgesteld aan suggestieve vragen. In andere experimenten moesten ze zweren dat ze alleen dingen over de afbeelding zouden vertellen die echt correct waren. Op grond van zulke experimenten concludeerde Stern: ‘Die Fehlerlose Erinnerung ist nicht die Regel, sondern die Ausnahme. Und selbst der Eid ist kein Schutz gegen Erinnerungstäuschungen.’

Die conclusie scherpten Stern en zijn medewerkers verder aan met hun zogenaamde *Wirklichkeitsversuche*. Het ging dan om ruzies die door de onderzoekers in de collegezaal werden geënceneerd en waarbij naïeve studenten als getuigen fungeerden. Omdat zij zich zo goed leenden voor demonstratie, raakten de *Wirklichkeitsversuche* in de mode. Rond 1900 waren er aan de juridische faculteiten van de Duitse universiteiten heel wat hoogleraren die zich ervan bedienden. Dat deden zij bijvoorbeeld om te laten zien dat onmiddellijke getuigenverklaringen nauwkeuriger zijn dan verklaringen die later worden afgelegd.

Stern was niet alleen onderzoeker. Hij trad ook – als eerste psycholoog – op als getuige-deskundige voor Duitse rechtbanken. Bovendien was hij succesvol in het institutionaliseren van zijn onderzoeksprogramma. Zo richtte hij een eigen tijdschrift op, waarin ook veel juristen publiceerden. De invloed van Stern op

6. Er zijn echter meer problemen in de discours tussen psychologen en juristen. Die komen bijvoorbeeld in hoofdstuk 21 aan de orde.

7. Sporer (1982), Sporer (1987) en Sporer (1997).

zijn collega-psychologen, maar ook op de Duitse juristen was groot en blijvend. Uiteindelijk leidde die invloed ertoe dat in de Duitse rechtspraak de psycholoog als getuige-deskundige een vaste rol kreeg toegewezen.

In de Verenigde Staten was het Hugo Münsterberg (1863-1916), net als Stern afkomstig uit Duitsland, die zich probeerde op te werpen als pionier van wat men daar uiteindelijk *psychology and law* ging noemen. Moderne auteurs zijn het erover eens dat Münsterbergs pogingen bepaald onhandig waren.⁸ Zo vergat hij in zijn *On the Witness Stand* (1908) duidelijk te maken hoe zeer hij schatplichtig was aan Stern. Maar bovenal ging hij zich in dat boek te buiten aan allerlei malicieuze kwalificaties voor juristen: ze waren traag, ignorant, vol met vooroordelen en onverstoorbaar in hun dommigheid.⁹ In de handen van Münsterberg werd, zoals twee moderne auteurs opmerken, de rechtspsychologie *psychology against law*.¹⁰ Een reactie bleef niet uit. De vooraanstaande jurist John Wigmore, tevens decaan van de Chicago Law School, schreef een satirische boekbespreking waarin hij niet alleen de vloer aanveegde met Münsterbergs gebrek aan juridische bagage, maar ook nog eens fijntjes liet zien dat hij – Wigmore – zelf de literatuur van Stern en zijn leerlingen op zijn duimpje kende.¹¹

In Nederland

De rechtspsychologie in Nederland heeft een duidelijke begindatum: de zomer van 1909. Toen voerde de Groninger hoogleraar Simon van der Aa een *Wirklichkeitsversuch* – in modern jargon zouden we zeggen: *mock crime* – uit in zijn collegezaal.¹² Een medewerker drong de zaal binnen en begon een opgewonden ruzie over een brief in een blauwe enveloppe. Er ontstond een vechtpartij. Nadat de vechtenden waren vertrokken, vroeg Simon van der Aa de aanwezigen hun waarnemingen op papier te zetten. De beschrijvingen door de studenten liepen nogal uiteen. Met dit destijds opvallende experiment – de studenten deden er zelfs verslag van – demonstreerde Van der Aa de feilbaarheid van getuigen.¹³ Dit experiment was weliswaar voor Nederland nieuw, maar zoals gezegd: Simon van der Aa was zeker niet de eerste. Geïnspireerd door Stern ging Von Liszt hem in 1901 in Berlijn voor, evenals Seckel in Göttingen en Claparède in Genève; de beide laatsten in 1905. ‘In feite was de psychologie van de getuigenis het eerste serieuze toepassingsgebied van de nog maar net opgekomen academische psychologie’, zo karakteriseert Piet van Strien deze experimenten.¹⁴ De beginjaren van de rechtspsychologie kunnen worden getypeerd als die van een discipline die met het collegezaalexperiment vooral de boodschap probeerde uit te venten dat getuigen onbetrouwbaar zijn.¹⁵ Het experiment van Simon van der Aa in 1909 paste in dat plaatje.

8. Sporer (2008) en Bornstein & Penrod (2008).

9. Zie Sporer (1982), p. 333.

10. Bornstein & Penrod (2008), p. 763.

11. Wigmore (1909).

12. Hij deed daarvan verslag in Simon van der Aa (1910).

13. Zie voor deze collegezaalexperimenten Van Strien (2000).

14. Van Strien (2000), p. 465-466.

15. Zie ook Stern (1904). Die simpele boodschap sloot prachtig aan bij de destijds vigerende opvatting dat vrouwen en kinderen sowieso incompetent getuigen zijn. In zijn latere publicaties begon Stern zich zorgen te maken over deze eenzijdigheid. Zie Sporer (1982).

En toen bleef het zo'n zeventig jaar stil in Nederland; een stilte die pas doorbroken werd door de publicatie in 1977 van Hans Crombag, Johan de Wijkerslooth en Job Cohens *Een Theorie over Rechterlijke Beslissingen*.¹⁶ Daarmee begonnen zij in de Nederlandse rechtspsychologie een rode draad die – vergeleken met het buitenland – steeds een prominente plaats heeft behouden: het onderzoek van rechterlijke beslissingen.¹⁷ Daarmee samenhangend is sindsdien op ruime schaal onderzoek verricht naar kwesties die direct of indirect met de kwaliteit van bewijsmiddelen in strafzaken verband houden. Veel rechtspsychologisch onderzoek in ons land gaat zo over getuigenverklaringen, verhoren van verdachten en herkenningen.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwamen degenen die zich indertijd met rechtspsychologie bezighielden – tien Nederlanders en één Belg – met enige regelmaat bijeen in de Werkgroep Rechtspsychologie. De activiteiten van die werkgroep resulteerden in een speciaal nummer van het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*,¹⁸ de *First European Conference on Law and Psychology* in Maastricht (1988)¹⁹ en een eerste handboek over rechtspsychologie: *De menselijke factor*, verschenen in 1991.²⁰ In 1997 verscheen een tweede handboek dat net als alle opvolgers onder redactie stond van Peter van Koppen en collega's: *Het Hart van de Zaak*.²¹ In 2002 verscheen de derde versie: *Het recht van binnen*.²² Voor u ligt de vierde versie. De verschillen tussen de vier handboeken laten fraai de groei van het onderzoeksveld zien: van 16 naar 36 naar 53 en uiteindelijk naar 57 hoofdstukken. Aan de huidige versie werkten inmiddels 61 auteurs mee. Zij vormen de *tableau de la troupe* anno 2009 van de Nederlandse rechtspsychologie.

Naast deze handboeken zijn er verschillende monografieën verschenen die kunnen gelden als *highlights* van de Nederlandse rechtspsychologie. In *Een Manier van Overleven* onderzocht Hans Crombag de psychologische grondslagen van recht en moraal.²³ Naar aanleiding van de ervaringen die hij opdeed als getuigendeskundige in het proces tegen John Demjanjuk in Israël ontwierp Willem Albert Wagenaar in *Identifying Ivan* richtlijnen voor herkenningsprocedures.²⁴ Dit boek vormde op zijn beurt de aanzet voor Nederlandse richtlijnen voor herkenningsprocedures door de politie.²⁵ Een derde *highlight* is het boek dat Hans Crombag en Harald Merckelbach schreven over kwesties rond zogenaamde verdrongen herinneringen: *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*.²⁶

16. Crombag, De Wijkerslooth & Cohen (1977). Dit boek had een voorloper: Crombag, De Wijkerslooth & Van Tuyl van Serooskerke (1972).

17. Zie op dit gebied bijvoorbeeld Ten Kate & Van Koppen (1984), Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1992) en De Keijser (2000).

18. Hessing, Winkel & Elffers (1985), Van Langenhove (1985), Van Koppen & Ten Kate (1985), Van den Heuvel (1985), Koppelaar & Van der Steen (1985).

19. Zie Van Koppen, Hessing & Van den Heuvel (1988).

20. Van Koppen & Crombag (1991).

21. Van Koppen, Hessing & Crombag (1997).

22. Van Koppen, Hessing, Merckelbach & Crombag (2002).

23. Crombag (1983).

24. Wagenaar (1988a). Zie voor een vertaling in het Nederlands Wagenaar (1989).

25. Zie Werkgroep Identificatie (1989). Er is een herziene versie gemaakt: Werkgroep Identificatie (1992).

26. Crombag & Merckelbach (1996). Zie voor de vertaling in het Duits: Crombag & Merckelbach (1997). Hervonden herinneringen komen in hoofdstuk 29 aan de orde.

De meeste commotie veroorzaakte de publicatie van *Dubieuze zaken* door Hans Crombag, Peter van Koppen en Willem Albert Wagenaar.²⁷ In dat boek analyseerden de auteurs fouten die bij rechterlijke besluitvorming waren gemaakt. De ontvangst van *Dubieuze zaken* in de juridische wereld was hostiel. Veel argumenten en analyses van Crombag cum suis werden door juristen en beleidsmakers lange tijd getrivialiseerd. Dat veranderde toen Van Koppen in 2003 een rechtspsychologische reconstructie publiceerde van een zaak die later grote bekendheid kreeg onder de naam van zijn boek: de Schiedammer Parkmoord.²⁸ In zijn analyse maakte Van Koppen meer dan aannemelijk dat de in deze zaak tot in hoger beroep veroordeelde Kees B. onschuldig was. De latere ontwikkelingen in deze zaak bevestigden de juistheid van de analyse van Van Koppen. De reconstructie van fouten en miscalculaties in het optreden van het openbaar ministerie, de deskundigen en de rechtbanken in deze zaak werden door latere adviescommissies grotendeels geadopteerd. Zo kreeg ook in retrospectie *Dubieuze Zaken* de plaats die het toekomst.²⁹

Een van de fenomenen waaraan Van Koppen in zijn reconstructie ruimschoots aandacht besteedde, was dat van tunnelvisie bij politie, openbaar ministerie en rechters in het vergaren, selecteren en wegen van bewijs. Tunnelvisie werd zodoende een belangrijk thema. Crombag wijdde er iets later alleen,³⁰ maar ook samen met Wagenaar in hun *The popular policeman and other cases*³¹ een meer algemene analyse aan; Rassin publiceerde er een volledige monografie over onder de aansprekende titel *Waarom ik altijd gelijk heb*.³² En meer recent illustreerden Wagenaar, Israëls en Van Koppen in *De slapende rechter* het fenomeen tunnelvisie aan de hand van een reeks gevalstudies.³³

Na een aantal ernstige incidenten met TBS-ers op verlof ontstond in Nederland een brede discussie over het TBS stelsel. Zij culmineerde in 2006 in de zogenaamde parlementaire commissie Visser.³⁴ Een van de dingen die deze commissie pijnlijk aan het licht bracht, was dat de gevestigde forensische psychiatrie in de afgelopen decennia weinig werk had gemaakt van wetenschappelijk onderzoek naar de achtergrond van TBS-ers en hoe over hun status het beste te beslissen valt. De academische armoede van de forensische psychiatrie in Nederland was een van de thema's in Merckelbach en Jelicic's populaire monografie *Hoe een CIA agent zijn geheugen hervond en andere waargebeurde verhalen*.³⁵ Voorbeelden van

27. Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1992). Inmiddels is er de zesde druk: Crombag, Van Koppen & Wagenaar (2008). Een Engelse editie verscheen in 1993: Wagenaar, Van Koppen & Crombag (1993). Zie voor de soms nogal emotionele reacties onder andere De Doelder (1992), De Ridder (1994), Fijnaut (1993), Franken (1992), Frijda (1992), Komter (1992), Schalken (1992), Scheer (1994), Schuyt (1992), Simmelink (1993) en Van Hezewijk (1993). Van de kritische juristen heeft alleen Schalken later publiekelijk toegeven dat zijn oordeel onjuist was. Zie Schalken (2005) en Schalken (2006). De Nederlandse reacties op *Dubieuze Zaken* worden beschreven door Heijne, Samsom, Westra, Wehkaamp & Draaisma (1996). De reacties in het buitenland waren aanmerkelijk positiever. Zie Clifford (1994), Deffenbacher (1996), Hastie & Pennington (1994), Jackson (1996), Santtila (1995), Spencer (1994), Twining (1995).

28. Van Koppen (2003a).

29. Zie over deze ontwikkeling ook Israëls (2009).

30. Crombag (2006).

31. Wagenaar & Crombag (2005).

32. Rassin (2007).

33. Wagenaar, Israëls & Van Koppen (2009).

34. Tijdelijke Commissie Onderzoek TBS (2006).

35. Merckelbach & Jelicic (2005).

hoe recidivegevaar van daders dan wel op een verantwoorde manier viel te schatten, werden volop gegeven in het werk van Corine De Ruiter.³⁶

De publieke debatten over de Schiedammer parkmoord en het Nederlandse TBS-stelsel speelden de rechtspsychologie in de kaart. Ze maakten glashelder dat de rechtspsychologie een discipline is die de rechtspraak veel te bieden heeft. De academische inbedding van het vak is echter nog steeds beperkt. In de lage landen werd de oudste leerstoel op dit gebied in 1974 gevestigd aan het Departement Rechten van de Universiteit Antwerpen.³⁷ Het vak rechtspsychologie wordt inmiddels ook gegeven aan de Vrije Universiteit Amsterdam, de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Universiteit Maastricht, de Universiteit van Tilburg, de Katholieke Universiteit Leuven en de Universiteit van Gent. Aan die universiteiten vindt men ook de grootste groepen onderzoekers op het gebied van de rechtspsychologie. De Universiteit Maastricht kent aparte masteropleidingen die sterk raken aan de rechtspsychologie.³⁸

Weliswaar is de rechtspsychologie zich in de afgelopen decennia op steeds meer onderdelen van het recht en het juridisch bedrijf gaan richten, niet alle voor psychologisch onderzoek in aanmerking komende onderwerpen hebben tot nu toe in gelijke mate aandacht gekregen. Voor sommige onderwerpen, in het bijzonder kwesties betreffende bewijs in strafzaken, kunnen wij inmiddels bogen op een stevig wetenschappelijk fundament. De in *Dubieuze zaken* ontwikkelde Theorie van Verhaal en Verankering – in het Engels de *Theory of Anchored Narratives* geheten – is meer dan tien jaar na de eerste publicatie daarover nog steeds de internationaal leidende theorie over bewijs in strafzaken.³⁹

Rechtspsychologen doen niet alleen onderzoek, zij leveren ook en in toenemende mate bijdragen aan de rechtspraak als getuige-deskundigen in straf- en civiele zaken. Zij geven onderwijs in hun specialisme aan universiteiten en dragen bij aan de opleidingen en nascholing van advocaten en rechters. Wat ooit begon als gelegenheidsonderzoek en -advisering, heeft samenhang en continuïteit gekregen.

Het internationale perspectief

Hoewel dus psychologen van rond de vorige eeuwwisseling al een sterke belangstelling voor juridische kwesties hadden,⁴⁰ was de rechtspsychologie in de jaren zeventig van de vorige eeuw, in de woorden van June Tapp, eigenlijk toch nog maar bezig met haar ouverture.⁴¹ Sindsdien is de rechtspsychologie

36. Zie bijvoorbeeld De Ruiter (2008b).

37. Van 1974 tot 1998 bezet door Hans Crombag, vervolgens door Peter van Koppen en daarna door Henk Elffers.

38. Dat zijn de master Forensica, Criminologie en Rechtspleging aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid en de masters Psychology & Law en Forensic Psychology aan de Faculteit Psychologie en Neurowetenschappen van de Universiteit Maastricht.

39. Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1992) en Wagenaar, Van Koppen & Crombag (1993). Die theorie kwam niet uit het niets, maar bouwde voort op eerder werk van buitenlandse onderzoekers als Bennett & Feldman (1981) en Pennington & Hastie (1986) en theoretische werk van de filosoof Cohen (1977).

40. Zie bijvoorbeeld Münsterberg (1908) en Sturm (1910), maar ook Bose (1917), Herzog (1917) en Schröder (1918).

41. Tapp (1976).

echter *booming business*.⁴² Er zijn op dit gebied inmiddels zes wetenschappelijke tijdschriften⁴³ en twee bloeiende wetenschappelijke verenigingen: de *American Law-Psychology Society* en de *European Association of Psychology and Law*.⁴⁴ Iedere twee jaar wordt in de Verenigde Staten een conferentie gehouden; in Europa vrijwel elk jaar sinds de *First European Conference on Law and Psychology* in 1988 in Maastricht plaatsvond. Twintig jaar later vond het Europese congres – in een aanmerkelijk gegroeide variant – opnieuw in Maastricht plaats.

De inbreng in de rechtspsychologie vanuit Nederland vindt zijn neerslag in dit boek, waaraan vrijwel alle psychologen en wetenschappers uit andere disciplines meewerkten die in ons land op het gebied van de rechtspsychologie onderzoek doen. Dit boek laat zien wie er in ons land op dit terrein werkzaam zijn en wat zij er voor dit moment van denken te weten.

Verschillende disciplines

Psychologen zijn niet de enige wetenschappers uit een andere discipline die zich met het recht bemoeien. Er is gaandeweg een veelheid van disciplines ontstaan, veelal getooid met de moederdiscipline als suffix en ‘recht’ of ‘forensische’ als prefix. Voor eenieder zal het onderscheid tussen bijvoorbeeld rechtseconomie en rechtspsychologie duidelijk zijn; het verschil met één discipline vergt echter enige toelichting, namelijk met de forensische psychologie.

Het onderscheid tussen de rechtspsychologie en de forensische psychologie is voor een deel historisch bepaald. Voor een ander deel betreft het echter een vrij fundamenteel onderscheid dat te maken heeft met subdisciplinaire achtergrond. Terwijl de rechtspsychologie haar wortels heeft in de psychologische functieleer – dat deel van de psychologie dat gaat over algemeen menselijke functies als waarnemen, herinneren en beslissen – komt de forensische psychologie voort uit de klinische psychologie, het psychologische domein dat gaat over afwijkend gedrag van individuen. Van oudsher zijn binnen het justitiële bedrijf veel klinisch psychologen werkzaam, zoals in jeugdinstellingen, Raden van Kinderbescherming, het gevangeniswezen en TBS-klinieken. Daarnaast verrichten klinisch psychologen advieswerk, bijvoorbeeld over de toerekeningsvatbaarheid van een verdachte of door het geven van een rapportage over kinderen in verband met de omgangsregeling na echtscheiding. Al dat werk heeft een belangrijk kenmerk gemeen: het betreft toepassingen van de klinische psychologie op de casuïstiek van individuele daders en (potentiële) slachtoffers. In de

42. Die ontwikkeling wordt geschetst door Lösel (1992).

43. Dat zijn de Amerikaanse tijdschriften *Law and Human Behavior*, *Behavioral Sciences and the Law* en *Psychology, Public Policy and Law*, De Engelse tijdschriften *Criminal Behaviour and Mental Health* en *Legal and Criminal Psychology*, en, onder een gemengd Nederlands-Engels-Amerikaanse redactie *Psychology, Crime, and Law*. Het tijdschrift *Expert Evidence* werd een aantal jaren geleden opgeheven. Daar staat tegenover dat het voornamelijk Engels-Amerikaans tijdschrift *Applied Cognitive Psychology* in de loop van de tijd steeds meer ruimte heeft vrijgemaakt voor rechtspsychologische thema's.

44. Er zijn ook onderzoekers die vinden dat de rechtspsychologie resultaten oplevert die weliswaar interessant zijn, maar niet in de praktijk toegepast kunnen worden. Zie Ebbesen & Konečni (1997).

forensische psychologie wordt daardoor betrekkelijk weinig empirisch onderzoek verricht.⁴⁵

De basis van de rechtspsychologie daarentegen is de empirische studie van algemeen psychologische verschijnselen in het recht, of het nu om het functioneren van het recht zelf gaat of van participanten in het recht en de wijze waarop beslissingen tot stand komen. Daarbij is de aandacht vooral, maar niet uitsluitend, gericht op het strafrecht; ook in dit boek zal de lezer een aantal civielrechtelijke hoofdstukken tegenkomen.

In het rechtspsychologische onderzoek overheerst de experimentele benadering. Allerlei verschijnselen die voor het recht relevant zijn, kunnen worden gemodelleerd in een psychologisch laboratorium of in een veldexperiment. Op die manier zijn rechtspsychologen veel te weten gekomen over uiteenlopende onderwerpen als de invloeden op getuigenverklaringen, hoe precies herkenningen plaatsvinden, onder welke omstandigheden politiemensen hun pistool trekken en schieten, hoe rechters tot hun beslissingen komen en welke procedures door participanten als rechtvaardig worden beschouwd. Al deze onderwerpen, en nog veel meer, komen aan de orde in dit boek.

Toepassing: enkele voorbeelden

De band tussen wetenschap en praktijk heeft tot gevolg dat de invloed van de rechtspsychologie op de rechtspraak meer dan toevallig is geworden. Wij geven drie willekeurig gekozen voorbeelden.

Een eerste voorbeeld is het denken in scenario's. Dat staat centraal in de Theorie van Verhaal en Verankering die al eerder ter sprake kwam.⁴⁶ Daarin wordt uitgelegd dat verhalen – of scenario's – essentieel zijn om feiten te interpreteren. En men kan niet zinvol spreken over een scenario waarin de verdachte schuldig is zonder te spreken over één of meer onschuldige scenario's. Dat geldt niet alleen voor de rechter ter terechtzitting, maar misschien in nog sterkere mate voor het rechercheonderzoek. De politie heeft concurrerende scenario's nodig om de 'feiten' die men tegenkomt te interpreteren; en ook om de diagnostische waarde van bevindingen te kunnen bepalen.⁴⁷ En op basis van scenario's over hetgeen kan zijn gebeurd, structureert men de zoektocht op de plaats delict, in de wereld van het slachtoffer, in het buurtonderzoek en in het GSM-verkeer.

Wij laten de theorie van Verhaal en Verankering hier verder voor wat zij is omdat die nog in hoofdstuk 17 wordt besproken. Voor het rekerchewerk is van belang dat men tijdens het opsporingsonderzoek steeds scenario's opstelt van wat er zou kunnen zijn gebeurd. Bij de afwezigheid van een absoluut criterium voor de 'juistheid' van een veroordeling en dus van een weergave van de gebeurtenissen tijdens het misdrijf, gaat het steeds om een relatief oordeel: wij

45. De Ruiters (2000). Zie hierover ook hoofdstuk 8 en 42. De situatie in bijvoorbeeld de Verenigde Staten is niet anders. Otto & Heilbrun (2002), p. 16, concluderen daarover bijvoorbeeld: 'But recent economic pressures, particularly, have strengthened the temptation to practice forensic psychology in a way that does not incorporate the relevant empirical data and standards of practice that have emerged during the past decade.'

46. Crombag, Van Koppen & Wagenaar (2006). Zie over de receptie van de Theorie van Verhaal en Verankering Twining (1995), Twining (1999) en Jackson (1996).

47. Crombag & Wagenaar (2000) en Redmayne (2001), p. 30. Zie voor toepassing in de opsporing De Poot, Bokhorst, Van Koppen & Muller (2004).

achten het schuldige scenario juist omdat het een waarschijnlijker scenario is dan redelijke alternatieve scenario's volgens welke de verdachte onschuldig zou zijn.⁴⁸ In de wandeling krijgt een rechercheonderzoek waarin onvoldoende oog is geweest voor alternatieve scenario's het stempel tunnelvisie.

Na het debacle van de Schiedammer Parkmoord kwam de minister van Justitie met een verbeterplan voor het werk van de politie,⁴⁹ en daarin neemt het denken in scenario's een prominente plaats in. Dit laat een rechtstreekse invloed zien van de rechtspsychologie op het politiewerk, hoewel moet worden toegegeven dat de berichten uit het veld erop duiden dat het scenariodenken voor vele rechercheurs nog een beetje wennen is en aldus soms tot merkwaardige resultaten leidt.

Een tweede voorbeeld: de recherche, aangekomen op de plaats delict, probeert zich een verhaal van het misdrijf te vormen met behulp van verklaringen van getuigen en ter plekke aangetroffen fysieke sporen.⁵⁰ Dat verhaal moet twee doelen dienen: vaststellen welk delict er is gepleegd en wie de dader is. De aard van het delict poogt men vast te stellen door zo goed mogelijk te reconstrueren wat er moet zijn gebeurd; de identiteit van de dader, als die niet door ooggetuigen onmiddellijk wordt vermeld, door de fysieke sporen op de plaats van het delict minutieus te onderzoeken. Sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt geprobeerd op basis van een reconstructie van wat er is voorgevallen de identiteit van de dader te achterhalen. Dat is nieuw. Weliswaar beoogt deze methode niet direct de naam en het adres van de dader op te leveren, maar als het goed is wel een profiel van de dader; vandaar de term *offender profiling*. Die term is afkomstig van de *Behavioral Science Unit* van het Federal Bureau of Investigations (FBI) in Quantico, Virginia.⁵¹ Jody Foster speelde in *The Silence of the Lambs* een geromantiseerde versie van een medewerker van deze eenheid. En inderdaad: *offender profiling* heeft een nogal magische statuur, zo wordt in hoofdstuk 13 uitgelegd. De wetenschappelijke statuur van de methode is daarentegen beperkt, omdat systematisch onderzoek nog vrijwel geheel ontbreekt. De literatuur op dit gebied geeft een bijzonder succesvolle indruk, hetgeen vooral veroorzaakt wordt doordat de mislukkingen meestal niet worden gerapporteerd.

Een manier van profileren die wel is gebaseerd op deugdelijk empirisch onderzoek is de geografische. Daarbij wordt getracht op basis van de plaatsen waar een serie delicten van dezelfde dader gepleegd werden, uitspraken te doen over de woonplaats van de dader. Deze manier van profileren heeft een vrij korte historie, zodat vooralsnog slechts gesproken kan worden van veelbelovende methode. Alles daarover staat ook in hoofdstuk 13.

Ons derde voorbeeld betreft de kwaliteit van herinneringen van getuigen. Dat onderwerp heeft sinds lang de bijzondere aandacht van rechtspsychologen. De reden daarvan is waarschijnlijk dat de werking van het menselijke geheugen al meer dan een eeuw een favoriet object van onderzoek is geweest voor experimentele psychologen. Om die reden zijn nogal wat hoofdstukken in dit boek gewijd aan het geheugen, de werking ervan, de sterke en zwakke kanten ervan, de mate waarin het vervormd en misleid kan worden en hoe ermee om

48. Dat werpt natuurlijk de vraag op welke scenario's als redelijk kunnen worden beschouwd. Zie daarover Crombag & Wagenaar (2000).

49. Openbaar Ministerie, Politie & NFI (2005).

50. Het rechercheproces wordt beschreven in hoofdstuk 12.

51. Hazelwood & Burgess (2001) en Ressler, Burgess & Douglas (1988).

te gaan om zulke problemen te voorkomen of te minimaliseren. Het huidige onderzoek kan globaal in twee categorieën worden verdeeld: onderzoek dat gericht is op het verbeteren van getuigenverklaringen en onderzoek dat gericht is op het waarderen van getuigenverklaringen. De verbetering van de kwaliteit van getuigenverklaringen wordt vooral gezocht in de wijze van verhoren en dat onderzoek krijgt dan ook ruime aandacht. Voor het waarderen van getuigenverklaringen is onderzoek van belang naar de vele manieren waarop herinneringen door post-hocinformatie, verkregen tussen het moment van waarnemen en het moment van rapporteren, kunnen worden veranderd. Het onderzoek naar de rol van post-hocinformatie vormt dan ook een van de succesnummers van de rechtspsychologie en is vooral geïnspireerd door het werk van Elizabeth Loftus, verbonden aan de University of California in Irvine.⁵² Ook het onderzoek naar de beste methode voor het herkennen en identificeren door ooggetuigen van onbekende daders behoort tot het meest succesvolle deel van de rechtspsychologie.⁵³

Reizen met mijn rechter

Dit boek bedoelt een overzicht te geven van de stand van onze psychologische kennis die relevant is voor het rechtsbedrijf, en wel op een wijze die begrijpelijk is ook voor niet-psychologen en niet-juristen. Maar het perspectief is wel dat van de jurist en in het bijzonder dat van de rechter. Het boek vormt een reis in de soms wondere wereld van het recht die wordt gekenmerkt door feiten en door normen. Die wereld wordt gekenmerkt door de afwezigheid van precies omschreven grenzen. Sommigen vinden dat ze alleen begrijpelijk is voor rechtgeaarde juristen, anderen menen dat elke weldenkende burger over het recht zou mogen meepraten. Bij de reis in die wereld spelen vele overwegingen een rol die in dit boek zoveel mogelijk aan bod komen. Maar alle nuances ten spijt: er moeten natuurlijk uiteindelijk wel gewoon beslissingen worden genomen. En ook bij dat proces reizen wij met de rechter mee. Dit boek vormt niet het ultieme recept voor foutloze beslissingen, wel vormt het een remedie tegen vele fouten en psychologische valkuilen die ons inmiddels welbekend zijn.

De beoefening van de rechtspsychologie in Nederland, maar ook in het buitenland, wordt gekenmerkt door een relatief gering aantal favoriete onderwerpen. Die onderwerpen komen dan ook uitvoerig aan bod in deze bundel. Toch bestrijkt de rechtspsychologie als discipline een veel groter terrein dan die klassieke onderwerpen. Zonder te pretenderen dat gehele terrein uitputtend te behandelen in dit boek, hebben wij bij de keuze van te behandelen onderwerpen getracht een zo evenwichtig en gedifferentieerd mogelijk beeld te schetsen van het vakgebied.

De dank van de redacteuren gaat uit naar de auteurs die hoofdstukken voor dit boek schreven en die zich daarbij aan een strikt tijdschema hebben gehouden. De dank gaat ook uit naar Nienke Smeets die met grote zorg de tekst redi-

52. Haar belangrijkste werk is Loftus (1979), maar zij publiceerde sindsdien een groot aantal studies op het gebied van het menselijk geheugen. Zie bijvoorbeeld Loftus (1993), Loftus (1997a), Loftus & Castelle (2000), Loftus & Green (1980). Over haar leven als rechtspsycholoog leze men Loftus (1986), Loftus (1997b) en Loftus & Ketcham (1991).

53. Zie Doyle (2005). Zie daarover hoofdstuk 15.

geerde. Wie aan het in dit boek gebodene niet genoeg heeft, verwijzen wij naar de omvangrijke bibliografie aan het einde van het boek.